

Besparings- och Allmänningsskogar i Sverige.

-Tillkomst och idé bakom dessa

En essä skriven våren 1996 av:
Staffan Härdelin

Inledning

Begreppet allmänningsskog har urminnes hävd och definieras enligt SFS 1952/167 på följande sätt: *“Med allmänningsskog förstås område, som avsatts till besparingsskog vid storskifte i Kopparbergs och Gävleborgs län eller till allmänning vid avvittring i Västerbottens och Norrbottens län”* samt att *“Allmänningsskogen tillhör ägarna av de fastigheter för vilka skogen vid storskifte eller avvittring blivit avsatt”*. Ur det senare kan vi härleda att: Allmänningsskog är en allmänning, vars nyttigheter fördelas efter de jordtal¹ som är åsatta den i mantal² satta jorden.

I denna essä har jag försökt ta fram lite om bakgrunden till varför besparings- och allmänningsskogar bildats samt lite om hur det gick till i de berörda landskapen.

Redan under medeltiden började kronan göra anspråk på att vara ägare till inlandsskogarna norr om Dalälven. Bland annat det så kallade Helgeandsholmsbeslutet från 1280 då riksdagen erkände kronans rätt till all ouppodlad mark, alla större vattendrag och malmstreck. Styffe 1864, ansåg detta vara en förfalskning från slutet av 1500-talet. Eventuellt var avsikten att säkra bergsbrukets framtida behov av virke. I ett brev från 1542 skrivet av Gustav Vasa står att läsa, *“att sådana ägor, som obbyggde ligga, höre Gud, Oss och Sveriges krona till, och ingen annan”*. Dock tycks det ha varit så, att tills avvittringen ägt rum i ett område, bedömdes kronans rätt som svag.

För att förstå uppkomsten och syftet med allmänningsskogarna bör man känna till något om avvittringen och avvittringsstadgornas föreskrifter. Avvittringens syfte var i första hand att bryta ut hemman och nybyggen från kronans marker. Detta för att slutgiltigt skattlägga de som ännu ej var reglerade hemman och nybyggen.

Avvittringsstadgan från 1824 försökte stimulera och underlätta kolonisation av de öde norrlandsskogarna. Staten skulle få ökade skatteinkomster genom att gynna nyodling i dessa trakter. Stadgan hann aldrig tillämpas i lappmarkerna då man tvingades göra avsteg därifrån för att skydda samernas rättigheter. Odlingsgränsen, som togs upp i riksdagen 1867, tillkom för att förhindra att nybyggen skulle anläggas i renbetesland.

Avvittringen var av stor betydelse för jordbrukets utveckling och denna blev även en förutsättning för den skogsexploatering som följde sågverksindustrins expansion. 1873 års avvittringsstadga innehöll stränga bestämmelser om utsyning för att skydda skogarna som annars riskerade att skövlas av den expanderande sågverksindustrin. Däremot fanns inga restriktioner om försäljning av hemman och skogar. Sågverksbolagen köpte således många hemman och anlade nybyggen för att i framtiden kunna täcka sina virkesbehov. Det var även vanligt med att de köpte avverkningsrätter från bönderna. Avverkningsrätter på upp till 50 år var ingen

¹ Äldre benämning på en jordägares andel i en by och till byn hörande oskiftade samfälligheter. (Samfällighet= tillgång som är gemensam för flera fastigheter eller hel by)

² Mantal, hemmantal, i äldre tid ett besuttenhetsmått till grund för beskattning. 1 Mantal, dvs ett hemman, skulle ge full bärgning åt familj med tjänstefolk. I princip skulle det från varje helt hemman erläggas lika stor skatt.

ovanlighet, dock utfärdades tidsbegränsningar på 20 år redan 1889 för att sedan begränsas till 5 år.

I samband med 1873 års avvittring uppstod önskemål om att avsätta en del av den anslagna skogsarealen skulle avsättas till en eller flera allmänningar.

Besparingsskogarna i Kopparbergs och Gävleborgs län

Idéerna att avsätta besparingsskogar i Dalarna är av tidigare datum. 1858 startades en utredning av landshövdingen i Kopparbergs län. Även här betraktade man sågverkens expansion som ett hot. Under storskiftes- och avvittringsarbetena avsattes besparingsskogar i syfte att det skulle öka intresset för skogens vård och hushållning samt ge de fattiga socknarna en bra ekonomisk grund att finansiera allmännyttiga funktioner såsom fattigvård, skola, vägbyggen osv.

Mellan 1861 och 1885 bildades inom socknarna Svärdsjö, Svartnäs, Envikens, Lima, Transtrands, Särna och Idre, Orsa och Älvdalen samt inom Hamra kapellag besparingsskogar. Dessa omfattade en areal på 275 000 ha. Dessa skogar fick inte minskas eller upplösas. Den första lagen om besparings- och allmänningsskogar beslutades av riksdagen 1940. Den uppkom trots en hel del knorr från de berörda socknarna. Man ansåg att myndigheterna skulle få för stor makt över skogarnas och fondernas förvaltning. Enligt föreskrifterna skulle inkomsterna från skogen insättas på särskilda fonder. Dessa fonders avkastning skulle användas till skogens vård och förvaltning samt därefter bildande av en fond att utnyttjas vid missväxter, till betalning av fastighetsskatter samt därefter andra för sockeninnevånarna allmännyttiga funktioner. Avkastningen från dessa skogar spelade redan tidigt en mycket stor roll inom de berörda socknarna.

I Orsa täcktes de kommunala utgifterna av medel från skogsmedelsfonden ända fram till anno 1918. Hittills var de befriade från att betala kommunalskatt. I en resehandbok från 1904 kan man läsa om den nyvunna rikedom i Orsa. Man hade byggt skolor i nästan varje by och vägar hade byggts ut åt alla håll.

Allmänningsskogarna i Norrbottens län

1875 gavs förslag att mellan en fjärdedel till högst hälften av det tilldelade skogsanslaget borde avsättas till skogsallmänningar. Då kronan ansågs vara ensamägare till all mark i den norrländska lappmarken förordades att staten hårt skulle reglera användningen av avkastningen. Enligt landshövdingen i Norrbottens län P H Widmark borde avvittringen endast omfatta inägojord och annan rätt till skogarna än för husbehov och bete borde inte tillåtas. Allmänningsarnas avkastning skulle användas till utgifter för fattigvård, jordbruksstöd, utbyggnad av kommunikationerna samt till andra allmännyttiga företag. På så vis skulle skogen bli jämnt och rättvist fördelad.

Ett syfte med att bilda gemensamma allmänningsskogar var enligt landshövdingen att detta kunde hindra och motverka skogsbolagens uppköpsaktivitet av enskilda skogar.

Inom Norrbottens län ställde sig de flesta lappmarkssocknarna positiva till att avsätta allmänningsskogar. Man beslutade att en fjärdedel skulle avsättas till allmänningsskogar. Fram till 1898 färdigbildades i Pajala, Muonio, och Tärendö allmänningsskogar samt Arvidsjaur, Arjeplogs, Jokkmokks, Jukkasjärvi, Gällivare och Karesuandos sockenallmänningar. Deras sammanlagda areal var ungefär 296 000 ha. Kronan och andra virkesägare förbehölls dock rätten till flottning i alla vattendrag inom allmänningarna samt nödvändiga vägar för det virke som skulle drivas ut från kronans skogar.

Allmänningarna i Västerbottens län

I Norrbottens län hade man på frivillig basis beslutat om allmänningarna avsättande. I Västerbotten län var det dock bara Stensele socken som visade sig positiva. En anledning till det svala intresset var att sågverksbolagen var häftiga motståndare till allmänningsskogar. Dessa var rädda att förlora kontrollen över den areal de skulle få vid avvittringen samt att värdet av de inköpta avverkningsrätterna skulle bli mindre värda om en del av skogsanslaget avsattes till allmänning.

Några av de skäl kommunerna anförde mot allmänningsskogarna var:

1. Särskilda personer måste anställas för allmänningarnas bevakning.
2. Något större intresse hos allmänningsdelägarna för värden av allmänningarna kunde inte påräknas.
3. I vissa socknar skulle det bli nödvändigt att bilda en mängd allmänningar som skulle vara svåra att bevaka och därmed dra extra kostnader.
4. Jordägarna skulle få större inkomster om de själva fick förvalta sin skog.
5. Allmänningarna skulle verka hämmande på jordbrukets utveckling.
6. Området för mulbete skulle inskränkas samt att vindfällan och torrskog från allmänningarna inte kunde tillgodogöras.

En orsak till hemmansägarnas svala intresse kan ha varit att de kanske inte kände till syftet med allmänningarna. En annan att de påverkades av bolagens profetior om de svåra ekonomiska följderna ett avsättande kunde resultera i. Ytterligare en anledning till böndernas rädsla var att om någon fastighetsägare (läs något bolag) begärde laga skifte skulle de eventuellt ej ha råd med dess genomförande. Följden blev att inga allmänningsskogar avsattes nedanför odlingsgränsen i Västerbotten.

1901 tillsattes den s k Norrlandskommittén vars uppgift bl a bestod i att ta reda på hur man skulle befrämja jordbrukets utveckling i Norrland och Dalarna. Enligt denna skulle hemman och nybyggen förbli jordbruk och inte falla i skogsbolagens händer. Man såg bolagens uppköpsaktivitet som ett hot mot de självägande jordbrukarna och mot avvittringens grundläggande syfte.

Norrlandskommittén förslag gick ut på att hemman och nybyggen nedanför odlingsgränsen endast skulle tilldelas skog till deras husbehov. Vidare skulle resten av skogsanslagen avsättas till allmänningar samt att avkastningen från dessa skulle tillfalla den jordbrukande befolkningen.

1906 utfärdade Kungl. Maj:t en kungörelse att allmanningarna avkastning borde *“utgå såsom bidrag till den för delägare i allmänhet nödiga och gagneliga kommunala ändamål som läkarvård, fattigvård, folkundervisning, jordbrukets förbättring genom utdikning eller annorledes samt för anläggning eller förbättring av utfartsvägar”* samt i mån av tillgång till fond *“för delägares understöd vid inträffade missväxtår, företrädesvis genom beredande av arbetsförtjänst vid inom kommen anordnade allmännyttiga arbeten”*. Då 1909 års riksdag godkände detta kunde avvittringsarbetet i Västerbottens och Norrbottens lappmarker slutföras.

De västerbottniska allmanningsskogarna som bildades tillkom mellan 1916-17. Med en sammanlagd yta på 130 00 ha finns i dag Dorotea övre, Vilhelmina övre, Tärna-Stensele samt Sorsele sockenallmanningar till största del ovanför odlingsgränsen.

Några orsaker till skillnader i synen på allmanningsskogar i Norrland

Vilka var orsakerna till att man i Västerbotten var så negativt inställd medan man i Norrbotten var positiva till avsättandet av allmanningsskogar?

Ett antal faktorer spelar in bl a landshövdingarnas roll och engagemang, skogstillståndet samt skogsindustriens påverkan. Landshövdingen i Västerbotten var inte speciellt engagerad och positiv till allmanningar. När ny landshövding tillsattes 1901 vändes dock inställningen, han var nämligen mån om att avsätta allmanningar. Landshövdingen i Norrbotten var väldigt intresserad och deltog vid många sockenstämmor där han agiterade för allmanningar. Vidare måste man beakta det faktum att skogen i Västerbotten var av större värde för sågverksbolagen än de norrbottniska. För bönderna i Västerbotten fanns det alltså ett värde i att äga skog medan de norrbottniska däremot såg skogsinnehav som ytterligare en skattebörda. I Norrbotten ansåg man att kronan för “all framtid skulle äga och förvalta skogen och att man även i fortsättningen skulle få utnyttja skogen till virkesfång för husbehov och bete.

Ytterligare en orsak som bör betonas är skogsbolagens roll i sammanhanget. Bolagen var starkare och flera i Västerbotten och agiterade starkt emot allmanningar av den orsaken att man oroade sig över kontrollen av virkesmarknaden samt av framtida virkestillgångar.

Källförteckning

Betänkande av allmänningsutredningen. Skogsallmanningar. Ds Jo 1983:15. Stockholm.

Liljenäs, I. (1977a): Allmanningsskogarna i Norrbottens län. Deras betydelse för det enskilda jord- och skogsbruket. akademisk avhandling. Umeå.

Liljenäs, I. (1982): Besparingsskogarna i Kopparbergs och Gävleborgs län samt allmanningsskogarna i Norrbottens och Västerbottens län. Gerum. Rapport A:34. Umeå.

Mattsson, L och Stridsberg, E. Skogens roll i svensk markanvändning -en utvecklingsstudie. Del B, Skogshushållningen i det agrara samhället. 1981. SLU, Umeå.

Orsa besparingskogar 100 år. Utgiven av Orsa sockens allmäningsstyrelse.
1980. Malung.

Stenman, L. (1983): Avvittringen i Västerbottens läns lappmarker. Kulturgeografiska
Institutionen, Uppsala.

Styffe, C G. 1864: Om grundregalerna.